

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρ' ότι διαθέτουμε μια ικανοποιητική, σε γενικές γραμμές, βιβλιογραφία του Γ. Μ. Βιζυηνού (ώς το 1962),¹ δεν έχουμε όμως ακόμη πλήρη εικόνα για την πρόσληψη του έργου και της δράσης του από τα έντυπα της εποχής του και των κατοπινών χρόνων ως τις μέρες μας. Αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης είναι η επίμονη παρουσία μύθων γύρω από τη ζωή και το έργο του Βιζυηνού, παρά τις προσπάθειες που έχει καταβάλει η φιλολογική επιστήμη να τους απομακρύνει.²

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συγκεντρώσει και να εξετάσει το μέγιστο δυνατό σύνολο των μελετών, κριτικών, σημειωμάτων και ειδήσεων που δημοσιεύτηκαν σε έντυπα, ελληνικά και του εξωτερικού, όσο ο Βιζυηνός ήταν εν ζωή, δηλαδή ως τα μέσα Απριλίου του 1896. Η έρευνα της κριτικής υποδοχής του Βιζυηνού απλώθηκε σε όλο το έργο του, όχι μόνο το λογοτεχνικό αλλά και το επιστημονικό, αφού η θέαση του συνόλου παρέχει καλύτερη εποπτεία και αφού συχνά η πρόσληψη του ενός πεδίου μπορεί να ρίξει φως στην υποδοχή του άλλου. Αναδημοσιεύονται τα σχετικά κείμενα πλήρη ή, σπανιότερα, αποσπασματικά και επιχειρείται η κριτική τους αποτίμηση. Είναι βέβαιο ότι θα υπάρχουν και άλλα, θαμμένα σε δυσπρόσιτες ή οριστικά χαμένες εφημερίδες, τα οποία όμως υποθέτω ότι δεν θα διαφοροποι-

1. Κυριακή Μαμώνη, «Βιβλιογραφία Γεωργίου Βιζυηνού (1873-1962)», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 29 (1963) 213-301. Η εργασία αυτή συμπεριλαμβάνει, διορθώνει και εμπλουτίζει παλαιότερη ανάλογη προσπάθεια του Γιώργου Βαλέτα, «Φιλολογικά στο Βιζυηνό», *Θρακικά* 8 (1937) 214-235.

2. Εκτός από την παραπάνω προκαταρκτική εργασία του Βαλέτα, παραπέμπω στις βασικές νεότερες μελέτες για τη ζωή και το έργο του Βιζυηνού: στην εισαγωγή «Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ. Μ. Βιζυηνός» του Παν. Μουλλά στον τόμο: Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, Αθήνα, Ερμής, 1980, σσ. ιζ'-ρλστ', στη μελέτη του Βαγγέλη Αθανασόπουλου, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1992, και στην «Εισαγωγή» της Ελένας Κουτριάνου στον τόμο: Γ. Μ. Βιζυηνού, *Τα ποιήματα*, τόμ. Α'. Φιλολογική επιμέλεια Ελένα Κουτριάνου, Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη/Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2003, σσ. 13-215.

ούν πολύ την εικόνα που διαγράφεται από όσα παρατίθενται εδώ.

Η ανασκαφική έρευνα στις εφημερίδες της εποχής έφερε επίσης στην επιφάνεια τρία άγνωστα κείμενα του Βιζυηνού: μία επιστολή του για τη φημολογούμενη συμμετοχή του στον Φιλαδέλφειο ποιητικό διαγωνισμό του 1889 και δύο άρθρα του για την ιαματική δράση της φύσης στην ανθρώπινη υγεία και για τα λουτρά των Μεθάνων. Εντόπισε επίσης το βιβλιογραφικά γνωστό αλλά αφανές ποίημα «Η μάνα των Μαυρομιχαλαίων», ένα από τα τελευταία ποιήματά του και από τα πρώτα που δημοσιεύτηκαν ύστερα από τον θάνατό του. Η επιστολή αναδημοσιεύεται και αξιοποιείται στην «Εισαγωγή», τα υπόλοιπα αναδημοσιεύονται στο Επίμετρο.

Καθώς τα ποικίλα κριτικά κείμενα και σημειώματα παρατίθενται στο δεύτερο μέρος του τόμου σε χρονολογική σειρά, έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να τα διαβάσει ως ανεξάρτητο τμήμα και να σχηματίσει δική του άποψη, στην Εισαγωγή θα επιχειρηθεί να παρουσιαστούν βασικοί σταθμοί στην κριτική πρόσληψη του Βιζυηνού, να φωτιστούν καλύτερα θολές όψεις της υποδοχής του, να εντοπιστούν οι άξονες από όπου εκκινεί η κατά καιρούς άρνηση του Βιζυηνού, να αποκαλυφθεί η ταυτότητα άγνωστων κριτικών και να αναδειχθούν λανθάνουσες κριτικές συζητήσεις γύρω από το έργο του Βιζυηνού.

Στην αρένα των Βουτσιναίων ποιητικών διαγωνισμών (1874-1877)

Η πρώτη κριτική που εντοπίστηκε για εκδομένο έργο του Γ. Μ. Βιζυηνού είναι ένα επαινετικό δημοσίευμα στις στήλες της κωνσταντινουπολίτικης εφημερίδας *Βυζαντίς*, στα τυπογραφεία της οποίας είχαν τυπωθεί τα *Ποιητικά πρωτόλεια* τον Απρίλιο του 1873. Συντάκτης του τυπικά διαφημιστικού αυτού σημειώματος, όπου επαινούνται η ποιητική γνησιότητα, η στιχουργική ευχέρεια και η γλωσσοπλαστική ικανότητα του νεοεμφανιζόμενου δημιουργού, είναι πιθανότατα ο διευθυντής και εκδότης της εφημερίδας Δημήτριος Ξένης.³

3. *Βυζαντίς*, 24.4.1873. Όσα σημειώματα και κριτικές είναι αβιβλιογράφητα σημειώνονται με αστερίσκο στον «Κατάλογο» που προτάσσεται πριν από τα κείμενα.

Δεν είναι σίγουρο ότι ο ελλαδικός τύπος δεν ασχολήθηκε καθόλου με την πρώτη αυτή συλλογή του Βιζυηνού, αλλά όπως και να 'χει τον επόμενο χρόνο γίνεται πασίγνωστος με τη βράβευση του Κόδρου στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό, τον Μάιο του 1874, και το ταχύτατο τύπωμα του έργου. Ο Βιζυηνός συμμετέχει ανελλιπώς στους τέσσερις τελευταίους Βουτσιναίους ποιητικούς διαγωνισμούς. Ξέρουμε ότι η υποδοχή των δύο βραβευμένων συμμετοχών του (του «Κόδρου» και των «Βοσπορίδων αυρών») από την κριτική της εποχής, στην πραγματικότητα από συνυποψήφιούς του ή από άλλους νεαρούς και φιλόδοξους ποιητές, ήταν γενικά αρνητική, αλλά την έκτασή της και την έντασή της δεν την γνωρίζαμε σε όλο της το εύρος. Όπως μπορεί να διαπιστώσει ο αναγνώστης συμβουλευόμενος τη βιζυηνική βιβλιογραφία, τα δεκαπέντε από τα εικοσιτρία κείμενα, μακροσκελείς βιβλιοκρισίες ή σύντομα σημειώματα, που παρατίθενται στο δεύτερο μέρος του παρόντος τόμου, είναι αβιβλιογράφητα και άγνωστα.

Έχει συζητηθεί αρκετά η αντιμετώπιση του τουρκομερίτη Βιζυηνού από τους αθηναίους συναδέλφους του κατά τα χρόνια που συμμετείχε στους Βουτσιναίους ποιητικούς διαγωνισμούς (1874-1877). Τη συνοψίζει αφοριστικά ο Εμμ. Ροΐδης το 1877 στην πολύκροτη εισήγησή του «Περί συγχρόνου ελληνικής ποιήσεως», όπου καταδικάζονται συλλήβδην οι κατά καιρούς βραβευμένοι ποιητές:

[...] συγχωρήσατε να ερωτήσωμεν υμάς, Κύριοι, αν πολλούς ανευρίσκετε εν τη υμετέρα μνήμη στίχους των αξιοτίμων κυριών Αντωνιάδου, Σκόκου, Βασιλειάδου, Σταυρίδου, Βιζυηνού ή άλλου τινός των συνήθως βραβευομένων ποιητών.⁴

4. Εμμανουήλ Ροΐδης, «Περί συγχρόνου ελληνικής ποιήσεως», Άπαντα, τόμ. Β'. Φιλολογική επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1978, σ. 296. Αξίζει, πάντως, να σημειώσουμε ότι ο Κόδρος φαίνεται πως είχε κάποια διάδοση στο κοινό, αφού ο Ιωάννης Θ. Σακελλαρίδης μελοποίησε τους στίχους 903-920 (από το όγδοο μέρος) και συμπεριέλαβε τις σχετικές παρτιτούρες (στη βυζαντινή και ευρωπαϊκή σημειογραφία) στη μουσική έκδοση Μούσα, ήτοι Βιβλίον Μουσικών Παιδαγωγικών προωρισμένο δια τα Διδασκαλεία [...] τη [...] συμπράξει [...] Ιουλίου Έννεγγ, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως, 1882· βλ. το άρθρο της Στέλλας Κουρμπανά, «Ο Γεώργιος Βιζυηνός και η μουσική», Μουσικός Ελληνομνήμων 11 (Ιαν.-Απρίλ. 2012) 3-19, ιδ. 16-17.

Ας δούμε όμως τα πράγματα αναλυτικά: Τον Μάιο του 1874 ο Κόδρος παίρνει το πρώτο βραβείο στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό. Ο εισηγητής Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής ξεχωρίζει το έργο για την έντεχνη στιχουργία του, την πλούσια ομοιοκαταληξία, τη φροντισμένη και καλλιεργημένη γλώσσα και τον πρωτότυπο χειρισμό του κεντρικού θέματος (το ιδανικό της φιλοπατρίας).⁵ Είναι γνωστό ότι αυτή η βράβευση προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις, όχι όλες αρνητικές. Εκτός από κάποια θετικά σημειώματα στην *Εφημερίδα* (6.5.1874, 7.5.1874 και 18.5.1874) που είχε καταγράψει η Μαμώνη, ο Πάνος Μουλλάς θησαύρισε και μια ενθουσιώδη κριτική στην εφ. *Παλιγγενεσία*, στην οποία το βραβευμένο ποίημα χαρακτηριζόταν ως ένας πολύ καλός οiwνός για το μέλλον της ελληνικής λογοτεχνίας και ιδιαίτερα της ελληνικής γλώσσας.⁶ Θετικότερη κριτική, με γενναία ανθολόγηση του ποιήματος, δημοσιεύτηκε και στην εφ. *Μέριμνα*,⁷ η οποία επαναλαμβάνει εν πολλοίς τους επαινούς της εισηγητικής έκθεσης και επαινεί τον ποιητή για τον εύστοχο χειρισμό της ερωτικού στοιχείου. Θετική κριτική για το έργο δημοσιεύτηκε και στην κωνσταντινουπολίτικη *Βυζαντίδα*, γραμμένη πιθανόν και αυτή από τον συντάκτη και ιδιοκτήτη της Δ. Ξένη, παλιό γνωστό του Βιζυηνού από το τύπωμα των *Ποιητικών πρωτολειών*, ο οποίος ως μόνο τρωτό σημειώνει την κατάχρηση των παρομοιώσεων.⁸

5. Κρίσις του Βουτσιναίου ποιητικού αγώνος του 1874, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 1874, σσ. 41-45.

6. «Βιβλιογραφία», *Παλιγγενεσία*, 24.5.1874. Βλ. Panayotis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes (1851-1877)*, Αθήνα, ΙΤΝΓ/Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας, 1989, σ. 330.

7. «Κόδρος, επικόν ποίημα Γεωργ. Μ. Βιζυηνού βραβευθέν κατά τον Βουτσιναίον ποιητικόν αγώνα του 1874», *Μέριμνα*, 24.5.1874, 31.5.1874 και 4.6.1874. Με την ευκαιρία, σημειώνω την αβιβλιογράφητη πληροφορία ότι στην εφ. *Ελληνική Επιθεώρησης*, 25.1.1875, αναδημοσιεύεται το ποίημα του Βιζυηνού «Ψαλμός τω Θεώ» με την ένδειξη «Εκ των ποιητικών Πρωτωλειών (sic) Γ. Μ. Βιζυηνού». Σύμφωνα με την εφ. *Στοά*, 26.1.1875, η συγκεκριμένη εφημερίδα είναι συνέχεια της εφ. *Μέριμνα*.

8. «Βιβλιογραφία: Ο Κόδρος, επικόν ποίημα Γεωργίου Μ. Βιζυηνού, βραβευθέν κατά τον Βουτσιναίον Ποιητικόν Διαγωνισμόν του 1874. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας 1874», *Βυζαντίς*, 1.6.1874.

Πλάι σ' αυτές όμως εμφανίζονται μια σειρά από αρνητικότερα δημοσιεύματα, που κρίνουν το έργο ως αποτυχημένο και τα οποία τελικά επιβάλλουν αυτή την εικόνα για την πρώτη συμμετοχή του Βιζυηνού στους ποιητικούς διαγωνισμούς. Η αρχή γίνεται με μια εκτενή κριτική σε πέντε συνέχειες στην εφημερίδα *Αλήθεια* του Ιωάννη Σαπουντζή, την οποία υπογράφει κάποιος με την ένδειξη αρχικά «Είς φοιτητής» και στη συνέχεια ως Ν.Π.⁹ Η κριτική δεν είναι γραμμένη από έμπειρο χέρι, είναι αμέθοδη και ασυστηματοποίητη (μένει άλλωστε ημιτελής), γράφεται όμως με σαφή πρόθεση να καταβαρθρωθεί το έργο και να αποδείξει άστοχη και υποβολιμαία τη βράβειυσή του από τον εισηγητή. Κατατάσσει το βραβευμένο ποίημα στην κατηγορία των «μαθητικών γυμνασμάτων», αντιμετωπίζοντας τον Βιζυηνό ως αμαθές γυμνασιόπαιδο «μειράκιον», παίρνοντας αφορμή και από τον επίλογο που ο Βιζυηνός επιτάσσει στην έκδοση. Οι σχολαστικές παρατηρήσεις του για δήθεν ιστορικές ανακρίβειες του Βιζυηνού στις περιγραφές του ή για τη γλώσσα του δεν έχουν ιδιαίτερη αξία, και εκείνο που αξίζει να συγκρατήσουμε είναι οι υπόνοιες που αφήνει για παρασκηνιακή εύνοια του φαναριώτη εισηγητή Αλ. Ρ. Ραγκαβή προς τον κωνσταντινουπολίτη (λόγω μαθητείας στη Σχολή της Χάλκης) Βιζυηνό, και η αρνητική στάση του συντάκτη γενικά απέναντι στους Κωνσταντινουπολίτες (= Φαναριώτες). Δεν διστάζει μάλιστα να συσχετίσει τη βράβευση του Βιζυηνού με την εύνοια που είχε δείξει ο Ραγκαβής στον διαγωνισμό του 1862 προς τον κωνσταντινουπολίτικης καταγωγής νεαρό ποιητή Αλέξανδρο Βυζάντιο, γιο του φίλου του Σκαρλάτου Βυζάντιου. Τον φθόνο του προσώπου που γράφει την κριτική εναντίον του Βιζυηνού ενισχύει και η απόφαση του Δήμου Αθηναίων να αγοράσει 100 αντίτυπα του *Κόδρου*, με σκοπό να τα διανείμει στους άριστους μαθητές των δημοτικών σχολείων.¹⁰

Πιο γνωστή όμως είναι η δεύτερη αρνητική κριτική που δημο-

9. Είς φοιτητής, «Το βραβευθέν ποίημα», *Αλήθεια*, 22.5.1874, και στη συνέχεια Ν. Π., «Το ποίημα Κόδρος», 25.5.1874, «Το βραβευθέν ποίημα», 27.5.1874, «Το βραβευθέν ποίημα Κόδρος», 31.5.1874, «Το βραβευθέν ποίημα», 1.6.1874.

10. Εφ. Σποά, 21.5.1874.

σιεύτηκε σε πέντε συνέχειες στη μεγάλη εφημερίδα της εποχής, στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*, δημοσιογραφικό όργανο του Επαμεινώνδα Δεληγεώργη.¹¹ Η Μαμώνη είχε καταγράψει την κριτική, χωρίς να ταυτίσει τον «άγνωστο κριτικό», αλλά ο Παλαμάς από το 1922, προλογίζοντας μια ανθολογία διηγημάτων του Βιζυηνού, την είχε αποδώσει στον Ιωάννη Καμπούρογλου.¹² Η πατρότητα της κριτικής αποτέλεσε από νωρίς αντικείμενο συζήτησης, καθώς είχε διαδοθεί η φήμη ότι συντάκτης ήταν ο Άγγελος Βλάχος. Ο Ν. Θ. Κορέσιος αναπαρήγαγε τη φήμη αυτή στην εφημερίδα του *Εκλεκτική* (19.6.1874), αναγκάζοντας έτσι τον Βλάχο να στείλει επιστολής διάφευσης στην *Εφημερίδα* του Κορομηλά (21.6.1874), με την οποία άφηγε να εννοηθεί ότι είναι έργο του Ι. Καμπούρογλου:

Φίλατε κύριε Συντάκτα,

Πολλοί προφορικός, η *Εκλεκτική* δε και διά του τύπου, μοι αποδίδουσι την εν τη *Εφημερίδι των Συζητήσεων* δημοσιευθείσαν επίκρισιν του *Κόδρου*. Δημοσιεύσατε, παρακαλώ, σεις, όστις κάλλιον εμού γνωρίζετε τούτο, ότι δεν είμαι συγγραφεύς της αξιολόγου εκείνης κριτικής διατριβής, προσθέσατε δε, αν θέλετε, ότι συμμερίζομαι ουχ ήττον κατά το πλείστον το περιεχόμενόν της.

Υμέτερος
Άγγελος Βλάχος.

Ο ίδιος ο Ι. Καμπούρογλου, άλλωστε, τρία χρόνια αργότερα, σε κριτική που δημοσιεύει για την ποιητική συλλογή του Σ. Σακελλαρίδη *Ρήγας ο Φεραίος*, στην οποία αναφέρεται μεταξύ άλλων στους λόγους για τους οποίους δεν μπορεί να καλλιεργηθεί το έπος στη σύγχρονη εποχή, θησαυρίζει τη μαρτυρία ότι αυτός ήταν ο συντάκτης της κριτικής εναντίον του *Κόδρου*:

11. «Βιβλιοκρισία: Ο Κόδρος. Ποίημα Γεωργίου Μ. Βιζυηνού βραβευθέν κατά τον Βουτσιναιόν ποιητικόν διαγωνισμόν του 1874. Εν Αθήναις 1874. Τύποις Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 8ον εκ σελ. 80», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 31.5.1874, 2.6.1874, 9.6.1874, 12.6.1874 και 16.6.1874.

12. Κωστής Παλαμάς, «Γεώργιος Βιζυηνός», πρόλογος στην έκδοση: Γεωργίου Βιζυηνού, *Ποίος ήτον ο φονεύς του αδελφού μου*, Αθήναι, Ι. Ν. Σιδέρης, [1922], σ. ζ' (=Άπαντα, τόμ. 8, σσ. 486-487).

Τούτους [τους λόγους] είπομεν άλλοτε εν τη *Εφημερίδι των Συζητήσεων* κρίνοντες τον Κόδρον, έπος του κ. Βιζυηνού.¹³

Αξίζει να σταματήσουμε λίγο περισσότερο στην περίπτωση του Ι. Καμπούρογλου και στη συγκεκριμένη κριτική του, αφού, όπως δείχνουν τα γεγονότα, το κύρος του εντύπου στο οποίο δημοσιεύτηκε, η σφοδρότητα της επίθεσης εναντίον του έργου του Βιζυηνού και των κριτών, σε συνδυασμό με την κατάρτιση που έδειχνε ότι είχε ο συντάκτης της, συνέβαλαν καθοριστικά στην αρνητική υποδοχή του βραβευμένου ποιήματος του Βιζυηνού. Το ομολογεί αυτό ο ίδιος ο Παλαμάς, πολλά χρόνια αργότερα, στο προλογικό κείμενο που αναφέραμε παραπάνω, όπου αφηγείται ότι ο αρχικός θαυμασμός του για τον Κόδρο μετατράπηκε σε σκεπτικισμό για τη βραβευμένη αξία του ύστερα από την ανάγνωση της κριτικής του Καμπούρογλου στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*. Οι απόψεις που διατυπώνονται στην κριτική αυτή για τους ποιητικούς διαγωνισμούς και το κλίμα που αυτή διαμορφώνει για τον θεσμό συνολικά αγγίζουν και τον Θεόδωρο Αφεντούλη, εισηγητή του Βουτσινάιου ποιητικού διαγωνισμού του επόμενου έτους, ο οποίος διαλέγεται σε κάποια σημεία της εισήγησής του με την κριτική αυτή, προσπαθώντας να αναιρέσει την εκεί διατυπωμένη άποψη ότι οι πανεπιστημακοί ποιητικοί διαγωνισμοί είναι ένας άγονος θεσμός.¹⁴ Η κριτική του Ι. Καμπούρογλου πρέπει να δίνει έναυσμα ακόμη και στον Ροΐδη, για να εξαπολύσει το 1877 την καταλυτική επίθεση εναντίον των ποιητικών διαγωνισμών.

Η στάση του Ι. Καμπούρογλου απέναντι στον Βιζυηνό παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις και θα δούμε άλλη μια μεταστροφή του στις αρχές της επόμενης δεκαετίας. Όταν στις αρχές Μαΐου του 1874 ανακοινώνεται η βράβευση του Κόδρου, η *Εφημερίς*, δηλαδή ο συντάκτης της Ι. Καμπούρογλου, δημοσιεύει θετικά σχόλια για τον Βιζυηνό και γράφει ότι η πρώτη ποιητική συλλογή, τα

13. *Εφημερίς*, 28.9.1877.

14. *Κρίσις του Βουτσινάιου ποιητικού αγώνος του έτους 1875* [...] υπό του εισηγητού Θ. Αφεντούλη, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, 1875, σσ. 4-11.

Ποιητικά πρωτόλεια, «καλόν νέον ποιητήν ευαγγελίζοντο» (βλ. «Ειδήσεις», 7.5.1874). Και όταν, λίγες μέρες αργότερα, τυπώνεται ο *Κόδρος*, πάλι τα σχόλια για τον ποιητή είναι θετικά, αφού ο συντάκτης αποφαινεται ότι «η τε αφιέρωσις του ποιητού και ολίγοι αυτού λόγοι εν τέλει προς τον αναγνώστην ελέγχουσιν ευγενή ψυχήν και θερμήν καρδίαν» (βλ. «Ειδήσεις», 18.5.1874). Εντούτοις, στην κριτική που αρχίζει να δημοσιεύει από τις 31.5. κ.ε. στο άλλο έντυπο, στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*, είναι απόλυτα αρνητικός. Μέσω της *Εφημερίδος*, πάντως, ενημερώνει τους αναγνώστες, χωρίς να αποκαλύπτει ότι η κριτική είναι δική του, ότι «εν τη *Εφημερίδι των Συζητήσεων* μακρά δημοσιεύεται κατά συνέχειαν φύλλων επικρίσις του βραβευθέντος ποιήματος *Κόδρου*. Την ανάγνωσιν της επικρίσεως ταύτης συνιστώμεν τοις περί την ποίησιν ασχολουμένοις. Ει και ολίγον αυστηρά, περιέχει όμως αληθείας τινάς, άς καλόν είναι να λάβωσιν υπ' όφιν οι νέοι ποιηταί και αυτός ο βραβευθείς κ. Βίζυηνός» (βλ. «Ειδήσεις», 6.6.1874).

Πού οφείλεται αυτή η διαφοροποίηση του Ι. Καμπούρογλου, γιατί αποκρύπτει ότι ο ίδιος ήταν ο συντάκτης της κριτικής και γιατί επιλέγει άλλο έντυπο για να τη δημοσιεύσει, είναι ερωτήματα που μπορούν να απαντηθούν μόνο με εικασίες. Πιθανότατα δεν ήθελε να υπογράψει την κριτική, για να μην δυσανεστήσει τους κριτές, μερικούς από τους οποίους γνώριζε από τη φοίτησή του στο πανεπιστήμιο ή τους είχε κριτές σε προηγούμενες δικές του συμμετοχές στους ποιητικούς διαγωνισμούς. Πιθανόν επίσης, αν και συνέτασσε ο ίδιος όλη την ύλη της *Εφημερίδος*,¹⁵ να ήταν υπόλογος και απέναντι στον διευθυντή της, τον Δημήτριο Κορομηλά. Ίσως να έπαιξε κάποιο ρόλο στην αλλαγή της στάσης του και η αρνητική κριτική που είχε αρχίσει ήδη να δημοσιεύεται στην *Αλήθεια*, την οποία είδαμε παραπάνω.

Ο Ιωάννης Κ. Καμπούρογλου (1850-1903), παιδί θαύμα στην

15. Βλ. την πληροφορία στο σημείωμα του Σπ. Δε Βιάζη, «Ιωάννης Καμπούρογλους», *Ποιητικός Ανθών*, έτος Α', αρ. 4 (5.10.1886) 62-64, ιδ. 64. Για τα βιοεργαγραφικά του Καμπούρογλου βλ. το σχετικό λήμμα του Γ. Κεχαγιόγλου στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 4, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1985, σ. 239.

εποχή του, είχε μακρά συμμετοχή στους πανεπιστημιακούς ποιητικούς διαγωνισμούς συμμετέχοντας έξι φορές από το 1865 ως το 1873, χωρίς ποτέ να καταφέρει να κερδίσει το βραβείο, παρά μόνο να επαινεθεί στους διαγωνισμούς του 1871 και του 1873.¹⁶ Δεν έμεινε όμως πάντα απαθής απέναντι σ' αυτές τις απορρίψεις, αλλά προχώρησε, όπως και πολλοί άλλοι κατά καιρούς αποτυχόντες, στη σάτιρα των κριτών και στην αμφισβήτηση της αξίας του θεσμού των ποιητικών διαγωνισμών. Είναι γνωστό από την έρευνα του Μουλλά ότι το φθινόπωρο του 1872, την περίοδο που σπούδαζε νομικά στη Γερμανία, είχε στείλει στον Νικόλαο Γ. Πολίτη, διευθυντή τότε του περιοδικού *Παρθενών*, αποσπάσματα από το εκτενές σατιρικό ποίημα «Μούσα δραπέτις (Σάτυρα)», με το οποίο επιτίθεται στους πανεπιστημιακούς καθηγητές και κριτές των διαγωνισμών, σατιρίζοντάς τους για την καλαισθητική τους αρτηριοσκληρωση.¹⁷ Τα σατιρικά του βέλη όμως δεν στοχεύουν μόνο στους κριτές καθηγητές («Εμάραναν το κάλλος σου, ω Μούσα, οι δασκάλιοι») αλλά και συνολικά στον θεσμό των πανεπιστημιακών ποιητικών διαγωνισμών («Τη αληθεία νόστημον να χάνω τόσους στίχους / περι αγόνων ομιλών ποιητικών αγώνων»).

Με αυτή, λοιπόν, τη διαδρομή και αποφασισμένος, όπως γράφει στον Ν. Γ. Πολίτη, ύστερα από την αποτυχία του στον ποιητικό διαγωνισμό του 1873 να μη διεκδικήσει ξανά το βραβείο,¹⁸ συντάσσει την κριτική του εναντίον του *Κόδρου*. Και αυτή η κριτική έχει διπλό στόχο, αφού δεν περιορίζεται μόνο στην επίκριση του

16. Για τις συμμετοχές του στους διαγωνισμούς των ετών 1865, 1868, 1869, 1870, 1871 και 1873 βλ. Moullas, ό.π. (σημ. 6), σσ. 208-209, 248, 259, 275, 276-277, 291-292 και 312-313.

17. Ιω. Καμπούρογλου, «Μούσα δραπέτις (Σάτυρα)», *Παρθενών*, έτος Β', αρ. 18 (Σεπτέμβριος 1872) 1030-1032. Τις ίδιες κατηγορίες επιρρίπτει στους κριτές, όταν τυπώνεται η εισήγηση του Ραγκαβή για τον Βουτσινάιο του 1874, για την οποία γράφει ότι «το απελπιστικότερον εν τω βιβλιαρίω τούτω είνε ότι όλη η προσοχή των συγγραφέων του βιβλιαρίου είνε εστραμμένη εις την στιχουργία, τας τομάς, τας ομοιοκαταληξίας, τας λέξεις, την γλώσσαν [...]. Όλως δ' επουσιωδώς και οιονεί εν παρόδω γίνεται λόγος περί της ουσίας των ποιημάτων και της δυνάμεως του ποιητού», *Εφημερίς*, 21.6.1874.

18. Moullas, ό.π. (σημ. 6), σ. 313.

ποιήματος του Βιζυηνού, αλλά με αφορμή τη βράβευση του συγκεκριμένου έργου προβαίνει σε μια συνολική καταδίκη του θεσμού των ποιητικών διαγωνισμών. Το έργο του Βιζυηνού επικρίνεται για την άτυχη μίμηση των ομηρικών επών (ιδίως στην κατάχρηση των παρομοιώσεων) και στιχουργικών και άλλων επιλογών των Αλ. Σούτσου, Π. Σούτσου και Ηλ. Τανταλίδη, καθώς επίσης και για γλωσσικές αδυναμίες του, ακόμη και για παραχωρήσεις του ποιητή στο κωνσταντινουπολίτικο ιδίωμα (όσο κι αν αυτό φαίνεται περίεργο να προέρχεται από τον Κωνσταντινουπολίτη Καμπούρογλου). Η τελική αποτίμηση για τον Βιζυηνό είναι καταδικαστική: κατά τον κριτικό του είναι ατάλαντος και ανόητος. Και ο Καμπούρογλου κορυφώνει την αποδόμηση του βραβευμένου ποιητή συγκρίνοντας το έργο του με τους στίχους του παλιού σαλού ποιητή Γεωργίου Εξαρχόπουλου, σύγκριση που θα τη βρούμε ξανά στη συνέχεια. Τα πυρά δέχεται προσωπικά, για μια ακόμη φορά, και ο εισηγητής Αλ. Ρ. Ραγκαβής, στον οποίο ο Καμπούρογλου θυμίζει την «πραξικοπηματική» βράβευση του (μεταλλαγμένου από φιλέλληνα σε μισέλληνα) Βούλγαρου Γρηγόριου Σταυρίδη στον διαγωνισμό του 1860.

Η κυριότερη πάντως αξία της κριτικής αυτής του Καμπούρογλου δεν έγκειται στις, προκατειλημμένες έτσι κι αλλιώς, κρίσεις του για τον Κόδρο, αλλά στις απόψεις που διατυπώνει σχετικά με τη λειτουργία του θεσμού των ποιητικών διαγωνισμών στην Ελλάδα. Στο κείμενο αυτό επιχειρείται μια πρώτη αποτίμηση της ιστορίας του θεσμού, όπου επικρίνεται η εξ αρχής φόρτισή του (από τον αγνοητή) με ιδεολογικά προτάγματα έξω από τα καθαρά καλλιτεχνικά ζητούμενα αλλά και η ανάθεση των κρίσεων σε πανεπιστημιακούς καθηγητές, οι οποίοι αξιολογούν αποκλειστικά με βάση τα αριστουργήματα του παρελθόντος, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να συλλάβουν το καινούργιο και το πρωτότυπο στην τέχνη. Ο Καμπούρογλου, χωρίς να χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο με τον Ροΐδη, υποστηρίζει στην πραγματικότητα ότι δεν υπήρχε ακόμη η κατάλληλη περιφρέουσα ατμόσφαιρα, η καλλιεργημένη κοινή γνώμη γύρω από την ποίηση, η οποία θα μπορούσε να καθοδηγήσει τα κριτήρια

των κριτών. Και όσες φορές οι κριτές ήταν οι ίδιοι ποιητές, έκριναν τα υποβαλλόμενα έργα με βάση αποκλειστικά τις προσωπικές τους αντιλήψεις περί τέχνης. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο Καμπούρογλου θεωρεί άκαιρη την προκήρυξη διαγωνισμού επικής ποίησης στα 1874 και υιοθετεί τις παλαιότερες απόψεις του Blankenburg και του Hegel ότι το μυθιστόρημα υποκαθιστά στη σύγχρονη εποχή ό,τι ήταν για τον αρχαίο κόσμο το έπος.¹⁹

Η επίθεση εναντίον του Κόδρου δεν εξαντλείται στην προκατειλημμένη, έστω, αλλά σοβαρή κριτική του Καμπούρογλου. Την ολοκλήρωση της αρνητικής υποδοχής αναλαμβάνουν η σάτιρα και η παρωδία, οι οποίες φαίνεται πως πόνεσαν πιο πολύ τον Βιζυηνό, γιατί σ' αυτές αναλαμβάνει να απαντήσει προκλητικά.

Μπορεί να λανθάνουν και άλλα σατιρικά και παρωδιακά κείμενα εναντίον του Κόδρου, μία όμως από αυτές τις σάτιρες έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς, όπως θα δούμε, φαίνεται να έδωσε το έναυσμα στον Βιζυηνό για τον τίτλο της συμμετοχής του στον μεθεπόμενη Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό, του 1876. Πρόκειται για την κριτική ενός νεαρού τότε δημοσιογράφου, του Ιωάννη Βερβέρη, που δημοσιεύεται τον Ιούλιο του 1874 στη νεοσύστατη εφημερίδα *Νεολόγος*,²⁰ η οποία τότε ακόμη διευθύνεται από τον γνωστό δημοσιογράφο και μεταφραστή Αλέξανδρο Γ. Σκαλίδη, πριν περάσει λίγους μήνες αργότερα στα χέρια του Νικόλαου Μανιτάκη (εκδότη του περ. *Παρθενώνος*). Ο Ιωάννης Βερβέρης (1851-1903), ένας παραγωγικότατος, ιδιόρρυθμος και ενδιαφέρων, παρά τη μεγάλη ανισότητά του, δημοσιογράφος και πεζογράφος, πέρασε από πολλά ευθυμογραφικά και σατιρικά έντυπα της εποχής, αλλά θα γίνει γνωστός κυρίως για την έκδοση της σατιρικής, «κίτρινης» εφημερίδας *Παλη-*

19. Βλ. και Μιχαήλ Μπαχτίν, *Έπος και μυθιστόρημα*. Πρόλογος – μετάφραση Γιάννης Κιουρτσάκης, Αθήνα, Πόλις, 1995, σ. 31.

20. Ιωάννης Βερβέρης, «Κόδρου του βραβευθέντος ποιήματος εν τω ποιητικώ αγώνι του 1874 ελαφρά επίκρισις», *Νεολόγος*. Εβδομαδιαία Επιθεώρησις, 8.7.1874. Για την εφημερίδα βλ. το λήμμα «Νεολόγος / Νεολόγος Αθηνών» της Έρης Σταυροπούλου στην *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974*. Επιμέλεια Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου. Τόμ. Γ', Αθήνα, ΕΙΕ / ΚΝΕ, 2007, σσ. 298-299.

άνθρωπος (1882-1903, με αρκετές διακοπές ενδιάμεσα).²¹ Ο Βερβέρης έχει υπόψη του όλες τις κριτικές που δημοσιεύτηκαν νωρίτερα και προχωρά σε μια «ελαφρά επίκρισιν» με αρκετές ειρωνείες για το έργο και τον ποιητή. Επαναλαμβάνει ρητά την κατηγορία για ευνοϊκή μεταχείριση του ποιητή από τον Ραγκαβή λόγω της γνωριμίας του τελευταίου με τον προστάτη του Βιζυηνού Γ. Ζαρίφη, και προβαίνει σε αρνητικές κρίσεις για τη στάση του Βιζυηνού κατά τη στιγμή της βράβευσής του στη μεγάλη αίθουσα του Πανεπιστημίου.

Αυτό όμως που αξίζει να συγγρατήσουμε από το κείμενο του Βερβέρη είναι η επανάληψη της βαριάς κατηγορίας που συναντήσαμε και στην κριτική του Καμπούρογλου, ότι το βραβευμένο ποίημα είναι γεμάτο ανοησίες. Ο Καμπούρογλου είχε αποκαλέσει τον Κόδρο «λελοξευμένο Εξαρχόπουλο» και το ίδιο παράδειγμα ανασύρει και ο Βερβέρης, παίρνοντας αφορμή από έναν πρόσφορο για σάτιρα στίχο του Βιζυηνού, από την έκτη ενότητα, όπου η Θελξιχόρη συνομιλεί με την παραμάνα της: «Μικρόν δ' η κόρη, ως άνθος, κλίνει, / και άλλ' αντ' άλλων τη ομιλεί» (στίχ. 689-690). Με αφορμή αυτό το δίστιχο, ο Βερβέρης σχολιάζει:

Και μήπως μας ομιλεί καλλίτερα ο ποιητής; Άραις μάραις κουκουνάρις και βρασμέναις αγκυνάρις. Κοιμού, κύριε ποιητά, κοιμού μάλλον ύπνον ρογχώδη παρά να γράφης τέτοια έπη ξεπλυμένα.

Η σάτιρα του Βερβέρη με τη φράση «Άραις μάραις κουκουνάρις και βρασμέναις αγκυνάρις» φαίνεται πως βρήκε καλό στόχο. Δύο μήνες αργότερα, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Γεώργιος Σουρής, με το ψευδώνυμο Αρχίλοχος, δημοσιεύει στη σατιρική εφημερίδα *Εμπαίκτης* του Παναγιώτη Πηγαδιώτη αγγελία για την έκδοση μιας έμμετρης παρωδίας του Κόδρου ως *Κοροΐδου* (με αντικριστή παράθεση των δύο κειμένων, του πρωτοτύπου και της παρω-

21. Για τον Ι. Βερβέρη και τον Παλιάνθρωπο βλ. το αντίστοιχο λήμμα του Δημήτρη Σαπρανίδη στην *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974*, ό.π. (σημ. 20), τόμ. Α', σ. 357, και τόμ. Γ', σσ. 402-404, καθώς και τις ακριβέστερες βιογραφικές πληροφορίες της Λίνας Λούβη, *Περί γέλωτος βασιλείων*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2002, σσ. 76-77 και 94-95.

δίας),²² και στην προδημοσίευση του πρώτου μέρους (από τα δέκα που θα περιλάμβανε συνολικά) παρωδεί ως εξής την επίκληση του ποιητή στη Μούσα:

Τραγούδα χίλιες δυο κουταμάραις,
και άραις, μάραις και κουκουνάραις.

Σύμφωνα με τον Κρίτωνα Γ. Σουρή, που θησαύρισε την πληροφορία, η παρωδία του Σουρή δόθηκε στην εφημερίδα μέσω του Δημήτριου Κόκκου, που έγραφε τότε στο σατιρικό έντυπο του Πηγαδιώτη.²³ Το απόσπασμα της παρωδίας μπορεί να άρεσε στους αναγνώστες του *Εμπαίκτη* (ο Κρίτων Σουρής σημειώνει ότι η δημοσίευση του Α' μέρους –και όχι ολόκληρου του *Κοροΐδου*, όπως γράφει– αύξησε την πώληση του *Εμπαίκτη* κατά 500 φύλλα), αλλά πάντως η προσπάθεια για την προσέλκυση συνδρομητών έμεινε ατελέσφορη, αφού δεν κατόρθωσε να τυπωθεί σε αυτοτελή τόμο.

Πριν όμως δούμε πώς ο Βιζυηνός αντιμετώπισε τις σάτιρες αυτές των Βερβέρη και Σουρή με το έργο που υπέβαλε στον μεθεπόμενο ποιητικό διαγωνισμό, θα παρακολουθήσουμε την υποδοχή που γνώρισε η συμμετοχή του στον διαγωνισμό του 1875, στον οποίο υποβλήθηκαν μόνο δραματικά έργα.

Ο Μουλλάς είχε εικάσει ότι ο Βιζυηνός είχε συμμετάσχει και στον ποιητικό διαγωνισμό του 1875, προτείνοντας την ταύτιση του ανώνυμου θεατρικού έργου «*Διαμάντω*» που είχε υποβληθεί στον

22. Αρχίλοχος, «*Αγγελία*», εφ. *Εμπαίκτης*, 28.9.1874, σ. 4. Στις σελίδες 2-3 του ίδιου φύλλου προδημοσιεύεται η παρωδία του πρώτου μέρους («*Κόδρος. Κοροΐδος*»). Τη συγκεκριμένη παρωδία θησαύρισε και ο Φαίδων Κ. Μπουμπουλιδής, *Έμμετρες παρωδίες. Από τα τελευταία χρόνια του ΙΗ' ως τις αρχές του Κ' αιώνας. Συμβολή στην μελέτη της νεοελληνικής σατιρικής ποιήσεως*, Αθήναι 1977, σσ. 56-57. Για τον *Εμπαίκτη* (εκδίδεται στις 15.4.1873, μετονομάζεται σε *Διογένης* στις 26.1.1874, ξαναχρησιμοποιεί τον τίτλο *Εμπαίκτης* στις 21.9.1874 και μετονομάζεται σε *Αριστοφάνης* στις 23.11.1874) και τον Παναγιώτη Πηγαδιώτη βλ. το λήμμα του Δημήτρη Σαπρανίδη στην *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974*, ό.π. (σημ. 20), τόμ. Β', σ. 177, και τόμ. Γ', σσ. 495-496.

23. Κρίτωνος Γ. Σουρή, *Ο Γεώργιος Σουρής και η εποχή του*, Αθήνα 1949, σ. 56. Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, πως και η στάση του Σουρή απέναντι στον Βιζυηνό αλλάζει με το πέρασμα των χρόνων. Απόδειξη πως όταν ο Βιζυηνός πεθαίνει, ο Σουρής δημοσιεύει συγκινημένους στον *Ρωμή* (20.4.1896) ένα θερμό ποίημα.

συγκεκριμένο διαγωνισμό (17ο στον «Κατάλογον των κατά το ενεστώς έτος σταλέντων εις τον ποιητικόν αγώνα ποιημάτων» στην *Κρίσιν* του εισηγητή)²⁴, με την ομότιτλη «πεντάπρακτη τραγωδία» που σύμφωνα με τον Νικόλαο Βασιλειάδη είχε βρεθεί στα χειρόγραφα του Βιζυηνού το 1892.²⁵ Η αβιβλιογράφητη κριτική που θησαυρίζεται εδώ για τον διαγωνισμό του 1875 από τη σατιρική εφημερίδα *Αριστοφάνης* του Πηγαδιώτη (τη συνέχεια του *Εμπαικτη*, όπως είδαμε),²⁶ επιβεβαιώνει ότι πράγματι ο Βιζυηνός συμμετείχε και σ' αυτόν τον διαγωνισμό με ένα δραματικό έργο, και ότι κατά πάσα πιθανότητα η αναφερόμενη στην εισηγητική έκθεση «Διαμάντω» ήταν η ομότιτλη σωζόμενη τραγωδία στα κατάλοιπα του Βιζυηνού. Ο συντάκτης της κριτικής, που υπογράφει με το αρχικό Κ. και που ίσως είναι ο συνεργάτης της εφημερίδας Δημήτριος Κόκκος, για να αποδείξει ότι οι αξιολογήσεις των κριτών δεν είναι αξιόπιστες, επιστρατεύει ως επιχείρημα την παντελή απαξίωση του θεατρικού έργου του Βιζυηνού από τον εισηγητή Αφεντούλη, πράξη που κατά τη γνώμη του κριτικού ερχόταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τους επαίνους με τους οποίους οι κριτές είχαν επιδαφιλεύσει τον *Κόδρο* ένα χρόνο νωρίτερα.

Θα μπορούσε να ειχάσει κανείς ότι οι πανεπιστημιακοί κριτές του 1875 αποσιώπησαν πλήρως το έργο αυτό του Βιζυηνού, για να αποφύγουν την επανάληψη ενός νέου σκανδάλου, αλλά όπως και να 'χει χάθηκε έτσι η ευκαιρία να γνωρίσουμε με τί ασχολήθηκε ο Βιζυηνός σ' αυτό το θεατρικό του έργο. Ούτε και ο Ν. Βασιλειάδης που είχε δει την πεντάπρακτη τραγωδία στα κατάλοιπά του διέσωσε κάποια πληροφορία για την υπόθεσή της. Η συγκεκριμένη τραγωδία, τελικά, χάθηκε μαζί με άλλα έργα του Βιζυηνού σε κάποια από τις αναγκαστικές μετακινήσεις των κληρονόμων του,

24. *Κρίσις του Βουτσιναιού ποιητικού αγώνος του έτους 1875*, ό.π. (σημ. 14), σ. 63.

25. *Νεοελληνικά διηγήματα*, ό.π. (σημ. 2), σ. ξστ', σημ. 1, και Moullas, ό.π. (σημ. 6), σ. 334. Βλ. επίσης Νικόλαος Ι. Βασιλειάδης, «Γεώργιος Μ. Βιζυηνός [Ο Έλλην Γκυ δε Μωπασσάν]», *Εθνικόν Ημερολόγιον χρονολογικόν, φιλολογικόν και γελοιογραφικόν του έτους 1894* [Κωνστ. Φ. Σκόκου], έτος 9 (1893) 306 (σημείωση).

26. Κ., «Ποιητικός Αγών», *Αριστοφάνης*, 24.5.1875.

πιθανότατα λόγω της βεβιασμένης φυγής συγγενών του από τη Ραιδεστό αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.²⁷ Αν και είναι παρακινδυνευμένο, θα τολμήσω να προτείνω μια εικασία για την υπόθεση του οριστικά χαμένου αυτού έργου. Μια πολύ πιθανή αφετηρία θα μπορούσε να είναι η μεταμφιεσμένη σε κλεφτόπουλο Διαμάντω που θαυματουργεί με την πολεμική της δράση, αλλά τελικά αποκαλύπτεται το φύλο της στα αγωνίσματα, στο ρίξιμο της πέτρας. Η ιστορία αυτή σκορπίζεται σε αρκετές παραλλαγές, που συνοφίζονται σε δύο κύκλους δημοτικών τραγουδιών, γνωστά με τους τίτλους «Η κλεφτοπούλα» και «Η Διαμάντω».²⁸ Σε κάποιες παραλλαγές, αυτή η Διαμάντω σκοτώνει τον επίσης κλέφτη αδελφό της, χωρίς να γνωρίζει τη συγγενική τους σχέση, και όταν το συνειδητοποιεί αυτοκτονεί και η ίδια. Ο Κ. Γ. Ζησίου σε κείμενό του που γράφεται με αφορμή τους πρώτους Πανελλήνιους Αγώνες, που διεξήχθησαν στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1901, συνδέει τα τραγούδια αυτά με τον κύκλο τραγουδιών γύρω από τον Νικοτσάρα.²⁹ Η εικασία πάντως ότι ο Βιζυηνός σ' αυτή τη Διαμάντω αναφέρεται δεν μοιάζει αβάσιμη, αφού ήδη από τον επόμενο χρόνο (και πολύ περισσότερο στην ωριμότερη φάση του) αξιοποιεί τη δημοτική παράδοση στην ποίησή του, ενώ και το κύριο θεματικό μοτίβο του δημοτικού τραγουδιού της Διαμάντως, η μεταμφίεση απαντάται συχνά στο ποιητικό και πεζό έργο του.

27. Για την περιπετειώδη πορεία των χειρόγραφων καταλοίπων βλ. την εργασία μου «Αναψηλαφώντας τα χειρόγραφα κατάλοιπα του Γ. Μ. Βιζυηνού», στον τόμο: Νίκος Μαυρέλος (επιμ.), *Το εύρος του έργου του Γεωργίου Βιζυηνού. Παλαιότερες αναγνώσεις και νέες προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σοκόλης, 2012, σσ. 35-55.

28. Συγκεντρώνονται από τον Passow, *Τραγούδια ρωμαίικα*, 1860, αρ. CLXXIV-CLXXVI, σσ. 130-132.

29. Κωνστ. Γ. Ζησίου, «Ευβότας: Αγών δρόμου – Ευμάστας: Άρσις βαρών - Διαμάντω: Λιθοβολία», *Παναθήναια*, τόμ. Β', τχ. (1901) 17-22. Λιγότερο πιθανή ως πηγή έμπνευσης του Βιζυηνού μου φαίνεται μια άλλη γυναικεία φιγούρα του δημοτικού τραγουδιού, η ερωτοχτυπημένη κόρη στο «Σήκω, Διαμάντω, να πας στο μύλο, / δε μπορώ, μάνα, δε μπορώ...». Και ακόμη λιγότερο μια άλλη Διαμάντω, ένα πρωταγωνιστικό πρόσωπο στο λαϊκό, απόκρυφο μυθιστόρημα του Χριστόφορου Σαμαρτσίδα *Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως* (1868), αν και δεν αποκλείεται ο «φαναριώτης» Βιζυηνός να το είχε διαβάσει: δύσκολα όμως θα στήριζε στο «χαμηλό» λογοτεχνικό αυτό πρόσωπο μια τραγωδία.

Όποια και να ήταν η υπόθεση της «Διαμάντως», έργο που θα πρέπει να έγραφε όσο ήταν πρωτοετής φοιτητής στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, εκείνο που έχει περισσότερη αξία για την εξέταση που επιχειρούμε εδώ είναι ο τίτλος που επέλεξε για τη συλλογή την οποία απέστειλε στον ποιητικό διαγωνισμό του 1876, όταν πια σπούδαζε στο πανεπιστήμιο της Γοττίγγης στη Γερμανία.³⁰ Όπως είναι γνωστό, το τετραμερές έργο που ο Βιζυηνός υπέβαλε στον διαγωνισμό αυτό έφερε τον τίτλο «Αραις, μάραις, κουκουναραις», επιλογή που δεν ήταν τυχαία, εφόσον γνωρίζουμε πια τί είχε προηγηθεί και ποια διαδρομή είχε κάνει η φράση αυτή στα σατιρικά έντυπα της εποχής το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1874. Ο ίδιος ο ποιητής σε συνοδευτικό σημείωμά του προς τους κριτές έγραφε ότι έδωσε αυτό τον τίτλο στα ποιήματά του «χάριν αστειότητος», προτείνοντας ως εναλλακτικότερο και σοβαρότερο το «Βοσπορίδες Αύραι».

Οι κριτές πάντως βραβεύουν τη συλλογή και ο εισηγητής Θεόδωρος Ορφανίδης παρουσιάζει τα θετικά της χαρακτηριστικά: χαριτωμένη, κομψά ευτράπελη, αυθεντική, στιχουργικά αρμονική, δημιουργική μίμηση ποιημάτων του Ανακρέοντα, του Αθ. Χριστόπουλου και του Ηλ. Τανταλίδη. Ως αρνητικά επισημαίνει κάποιες γλωσσικές αστοχίες, τις συχνές «συγκοπές λέξεων» λόγω μετρικών και στιχουργικών αναγκών και κυρίως τη μίξη λόγιων και λαϊκών τύπων και τη χρήση ξένων λέξεων· τις περισσότερες από αυτές τις αδυναμίες τις εντοπίζει στο τέταρτο μέρος της συλλογής.

Τα έντυπα της εποχής όμως έχουν άλλη γνώμη. Ήδη, πριν καν ανακοινωθεί η βράβευση και διαβαστεί η εισήγηση, ο παράδοξος και αστειός τίτλος της συλλογής έχει κάνει εντύπωση, οι φήμες έχουν αρχίσει να κυκλοφορούν, και ο Ροΐδης βρίσκει πρόσφορο

30. Σημειώνω, με την ευκαιρία, μια αβιβλιογράφητη μαρτυρία για την ακριβή μετακίνηση του Βιζυηνού στη Γερμανία, από είδηση της *Εφημερίδος*, 10.8.1875: «Ο κ. Γεώργιος Βιζυηνός, υπότροφος του ελληνικωτάτου ομογενούς κ. Γ. Ζαρίφη, διερχόμενος εντεύθεν εκ Κωνσταντινουπόλεως, όπου είχε μεταβή μετά την λήξιν των πανεπιστημακών μαθημάτων, απέρχεται εις Γερμανίαν όπως συμπληρώση τας μελέτας του. Ο κ. Βιζυηνός είναι ο ποιητής του πέρσι βραβευθέντος *Κόδρου*».

έδαφος για να περιπαίξει στον *Ασμοδαίο* τον θεσμό, τους κριτές και τον ποιητή του έργου γράφοντας ότι ένας από τους κριτές επιμένει να δοθεί το βραβείο σε «στιχούργημα τι επιγραφόμενον “Άρες μάρες κουκουνάρες”, και συντεθέν υπό τινος ταβερνάρη, μνηστήρος της υπηρετρίας τού εν λόγω κριτού, εις ήν οφείλονται διετείς μισθοί».³¹ Όταν διαβάζεται η εισήγηση και αποκαλύπτονται τα ονόματα των δύο ποιητών που παίρνουν το πρώτο βραβείο (Βιζυηνός) και τον έπαινο (Κ. Φ. Σκόκος), δημοσιεύματα στις εφημερίδες χλευάζουν τον τίτλο της βραβευμένης συλλογής, απαξιώνουν τα ποιήματα που διάβασε ο εισηγητής και προκρίνουν τα ποιήματα των Σουρή, Σκόκου και Δ. Καμπούρογλου, αφήνοντας και πάλι υπόνοιες για παρασκηνιακή υποστήριξη της υποψηφιότητας του Βιζυηνού από ισχυρούς προστάτες του, αυτή τη φορά από τον Ηλία Τανταλίδη, ο οποίος βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην Αθήνα.³²

Στην επιθετική αυτή στάση απέναντι στη συλλογή του Βιζυηνού φαίνεται πως πρωτοστατούν ποιητές που συμμετείχαν στον διαγωνισμό και που τα έργα τους δεν βραβεύτηκαν ή κρίθηκαν αρνητικά από τον Ορφανίδη. Έτσι, μπορεί πίσω από τα δημοσιεύματα στην εφ. *Αριστοφάνης* να κρύβεται ο Γ. Σουρής. Ο μόνος πάντως από τους συμμετέχοντες που επωνύμως εκφράζει τη διαφωνία του με τη βράβευση του Βιζυηνού, απαξιώνοντας πλήρως την ποίησή του, είναι ο κρητικής καταγωγής Εμμανουήλ Σ. Στρατουδάκης (1854-1883), ο οποίος, λάτρης του Αρ. Βαλαωρίτη και των αδελφών Παράσχων και παθιασμένος με τους εθνικούς αγώνες, δημοσιεύει στην εφ. *Συνταγματική* έναν λίβελο εναντίον του Θ. Ορφανίδη με πολλούς προσβλητικούς χαρακτηρισμούς για τον Βιζυηνό και τη συλλογή του.³³ Οργισμένος από την απόρριψη της συλλογής του

31. Θεοτούμπης, «Σκνίπες», *Ασμοδαίος*, έτος Β', αρ. 70 (16.5.1876) 1-2. Βλ. επίσης Μουλλάς, ό.π. (σημ. 2), σ. ρλ', και Moullas, ό.π. (σημ. 6), σ. 348.

32. Βλ. σχετικά σημειώματα στις ακόλουθες εφημερίδες: *Εφημερίς*, 17.5.1876 και 18.5.1876, *Αριστοφάνης*, 19.5.1876, *Ποσειδών* (Πειραιάς), 20.5.1876 και *Αριστοφάνης*, 26.5.1876.

33. Εμμ. Στρατουδάκης, «Οι κριταί», *Συνταγματική*, 21.5.1876. Για τον Στρατουδάκη βλ. *Εθνικόν Ημερολόγιον του Σκόκου* 16 (1901) 65-67.

«Σκιρτήματα», που περιλάμβανε δέκα εθνικοπατριωτικά ποιήματα,³⁴ υποστηρίζει ότι η βράβευση ευτράπελων ποιημάτων, όπως αυτά του Βιζυηνού, ερχόταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τον πολεμικό αναβρασμό που τάραζε τα Βαλκάνια εκείνη την περίοδο.

Το περιπαικτικό σχόλιο του Ροΐδη σπεύδει να το αξιοποιήσει το σατιρικό *Φως* του Σοφοκλή Καρύδη, το οποίο δημοσιεύει και ένα ανυπόγραφο σατιρικό ποίημα, όπου οι «άρες, μάρες, κουκουνάρες» γίνονται η σταθερή επωδός, με την οποία αναδεικνύεται η αδιαφορία των ιθυνόντων.³⁵

Εικόνα για την υποδοχή της βράβευσης του Βιζυηνού από νέους λόγιους της εποχής διαθέτουμε και από σύγχρονο επιστολικό υλικό. Ο Δ. Σ. Ζαλούχος, πατρινός φίλος του Κωστή Παλαμά και φοιτητής νομικής τότε στην Αθήνα, στέλνει στις 19.5.1876 επιστολή στον Παλαμά στο Μεσολόγγι, για να τον ενημερώσει για την τύχη της ποιητικής του συλλογής *Ερώτων Έπη*, την οποία ο Παλαμάς είχε υποβάλει στον διαγωνισμό. Εκεί ο Ζαλούχος επικρίνει, μεταξύ άλλων, και τη βραβευμένη συλλογή του Βιζυηνού:

Σήμερον δε σοι γράφω μόνον περί του Διαγωνισμού, όστις ήτο ό,τι ελληνόν και τρισάθλιον. Εβραβεύθησαν, ως γινώσκεις –άρες, μάρες, κουκουνάρες– με όλην την σημασίαν, ενώ άξια βραβεύσεως ήσαν τα του Δημητρίου Καμπούρογλου και αυτά του Σκόκου ήσαν άξια, τω όντι, επαίνου.³⁶

Ο Βιζυηνός και ο τίτλος της βραβευμένης συλλογής του θα απασχολήσουν και πάλι τις αθηναϊκές εφημερίδες στις αρχές Σεπτεμ-

34. *Κρίσις του Βουτσιναιίου Ποιητικού Αγώνος του έτους 1876* [...] υπό του εισηγητού Θεοδώρου Γ. Ορφανίδου, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, 1876, σσ. 34-38. Ο Στρατουδάκης τα ποιήματα της συλλογής «Σκιρτήματα» τα συμπεριλαμβάνει στο βιβλίο του *Λυρικά ποιήσεις*, 1877, στον πρόλογο του οποίου κατηγορεί ξανά τον Ορφανίδη για την «αφελήν καλαισθησίαν να βραβεύση τας “Άρας, Μάρας, Κουκουνάρας” του γνωστού ποιητίσκου Βιζυηνού» βλ. την αναφορά στον Μουλλά, ό.π. (σημ. 2), σ. ρλβ', και Moullas, ό.π. (σημ. 6), σ. 348.

35. Εφ. *Φως*, 23.5.1876.

36. «Γράμματα προς τον Κωστή Παλαμά (1874-1878). Από το Παλαμικό Αρχείο Χρ. Γ. Ευαγγελάτου [Ανακοίνωση Κ. Σ. Κώνστα]», *Νέα Εστία*, τόμ. 89, τχ. 1049 (15.3.1971) 392. Βλ. και Moullas, ό.π. (σημ. 6), σ. 348.